

8. Чумаченко Б. Нанотехнологии – ключевой приоритет обозримого будущего / Б. Чумаченко, К. Лавров // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 5. – С. 71-75.

References

1. Flerova, A. (2006), "About state regulation of innovative development in the field of nanomaterials and nanotechnologies in Russia", Investments in Russia, no. 8, pp. 41-47.
2. Liashenko, V.I., Pavlov, K.V. and Shishkin, M.I. (2011), "Nanoeconomy in Slavic CIS countries", Knigograd, Izhevsk, 348 p.
3. Kleiner, G. (2004), "Nanoeconomy", Economy Questions, no. 12, pp. 70-93.
4. Perevalov, Y.V. (1997), "Innovative entrepreneurship and the challenges of technological development", Society and Economy, no 7, pp.18-84.
5. Fedulova, L.I. (2006), "The economic nature of technology and technological development", The economic theory, no. 3, pp.3-19.
6. Ivanova, M.V. (2012), "Regional innovation space: features of the development of the knowledge economy in the regions of Russia", Apatity, Kola Scientific Center, Russian Academy of Sciences, 173 p.
7. Ratkin, L. (2006), "Megainvestitsii in nanotechnology", Investment in Russia, no. 1, pp. 39-42.
8. Chumatchenko, B., Lavrov, K. (2001), "Nanotechnology - a key priority for the foreseeable future", Problems of the theory and practice of management, no. 5, pp. 71-75.

УДК 336.011:330.567.2

Тарасюк М.В.,
д.е.н., доц., професор кафедри фінансів
Київський національний торговельно-економічний університет

РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Tarasyuk M.V.,
Dr. Sci. (Econ.), Assoc. Prof., professor of Department of Finance,
Kyiv National University of Trade and Economics

THE ROLE AND PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF HOUSEHOLDS' FINANCES IN MARKET ECONOMY

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин у вітчизняній економіці та необхідність активізації процесів економічного зростання обумовлює необхідність залучення додаткового обсягу інвестиційних ресурсів. Важливим джерелом інвестицій у країнах з ринковою економікою, поруч з фінансовими ресурсами держави, суб'єктів господарювання, міжнародних фінансових організацій є грошові заощадження домашніх господарств. Розуміння механізму та особливостей їх функціонування створить сприятливі умови для застосування ефективних заходів державної фінансової політики, спрямованої на переведення заощаджень населення із неорганізованої форми існування (пасивні заощадження) в організовану форму їх здійснення (активні заощадження). Це, у свою чергу, сприятиме зростанню суми інвестиційних ресурсів в національній економіці та забезпечить активізацію процесів економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем функціонування фінансів домашніх господарств присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Найвагоміші напрацювання в даній сфері мають такі науковці: М.А. Абрамова, Л.С. Александрова [1], В.В. Вітлінський, О.М. Гай [2], В.В. Глухов [3; 4; 5], В.В. Іванов,

В.В. Ковальов [9], М.А. Мосесян [6], В.М. Федосов, С.І. Юрій, Л.М. Алексеєнко, В.Г. Дем'янишин [8] та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій з проблем фінансів домогосподарств, нині відсутні ґрунтовні наукові розробки, які відображають роль та особливості функціонування фінансів домогосподарств у вітчизняній економіці на сучасному етапі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності, ролі та особливостей функціонування фінансів домашніх господарств у національній економіці в умовах розвитку ринкових відносин. Для досягнення поставленої мети в статті ставилися такі завдання: дослідження сучасних наукових поглядів на визначення сутності, завдань, ролі та особливостей функціонування фінансів домогосподарств, проведення їх критичної оцінки; дослідження практики організації фінансових відносин домогосподарств в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «домашнє господарство» увійшло до наукового вжитку досить недавно, що можливо пов'язати із тим, що за часів командно-адміністративної економіки нівелювалася економічна роль даного суспільного інституту. Із розвитком ринкової економіки наукові кола усвідомили все значення домашніх господарств для забезпечення економічного та соціального розвитку суспільства та почали проводити дослідження даного суспільно-економічного явища. Це, зокрема, обумовлено тим, що роль фінансів домогосподарств у країнах з розвинутою ринковою економікою за рівнем їхнього інвестиційного потенціалу може бути порівняна із державними та корпоративними інвестиціями в реальний сектор економіки, а за деякими іншими оцінками – з обсягами валового внутрішнього продукту країни. Так в Японії заощадження домашніх господарств за оцінками експертів складають близько 245% валового внутрішнього продукту, у США – 300%, у Франції – 135% [3].

Активні заощадження населення, тобто ті, що використовуються в інвестиційній діяльності, дають можливість підвищити синергійний ефект економічного зростання не тільки держави та суб'єктів господарювання, але й самих домашніх господарств. До активних заощаджень домашніх господарств можливо віднести кошти населення на депозитних рахунках у банках, вкладення у цінні папери, участь у недержавному пенсійному страхуванні.

Пасивні заощадження населення не мають значного позитивного впливу на розвиток національної економіки, оскільки представляють собою вкладення у різні види предметів розкоші (ювелірні вироби, антикваріат), кошти, що спрямовуються у валютні цінності із їх подальшим домашнім зберіганням, вкладення у нерухомість тощо. Отже, пасивні заощадження населення не створюють сприятливих умов для економічного розвитку країни. Натомість такі заощадження є фактором уповільнення економічного розвитку та втраченими можливостями для держави у цілому.

У посткризовий період та в умовах фінансових ризиків, які його супроводжують, серед населення найбільш популярними є пасивні заощадження, оскільки саме вони можуть зберегти купівельну спроможність фінансових ресурсів домогосподарства, знизити рівень фінансових ризиків та забезпечити впевненість членів домогосподарства у майбутньому. Отже, у посткризових умовах пасивні заощадження для населення, але аж ніяк для держави, можуть стати єдиною правильною формою фінансових вкладень.

Завданням державної фінансової політики повинно стати стимулювання саме активних заощаджень населення задля процвітання економіки країни.

Проте, роль фінансів домашніх господарств в забезпеченні економічного розвитку нашої держави нині залишається мінімальною, що можливо пов'язати із менталітетом населення України, який тривалий час формувався під впливом радянської ідеології та превалювання державної власності над приватною.

Посилення впливу ринкових економічних відносин на життєдіяльність домогосподарств підвищило необхідність побудови оптимальних фінансових взаємовідносин між членами не тільки домогосподарства, але й родини, що обумовлено необхідністю фінансування спільних витрат. Участь конкретної особи в домогосподарстві та родині робить актуальним дослідження ще й персональних фінансів внаслідок необхідності формування фінансових ресурсів для задоволення не тільки особистих потреб, а й для фінансування витрат, пов'язаних із участю у домогосподарстві [4].

Превалювання економічних інтересів у взаємовідносинах, що склалися в середині домогосподарства обумовлюється особистою фінансовою залежністю членів

домогосподарства:

- які ще не набули можливості виходити на ринок праці, а отже і формувати особистий бюджет,

- які втратили працездатність, а отже, особливо у вітчизняних реаліях, не можуть самостійно сформувати достатній персональний бюджет для задоволення на мінімальному рівні усіх особистих потреб.

Фінанси домогосподарств здійснюють розподіл грошових доходів, а в окремих випадках і доходів, отриманих господарствами у натуральній формі забезпечують виконання ними основного їхнього соціального завдання – забезпечення безперервності процесу відтворення робочої сили як визначального виробничого фактора [8].

Фінанси домогосподарств представляють собою фінансові відносини, що виникають між учасниками домашнього господарства та зовнішніми суб'єктами з приводу формування та використання загальних фондів фінансових ресурсів (страхового фонду для можливості підтримання достатнього рівня споживання при зміні життєвих обставин; фонду для здійснення значних матеріальних витрат у майбутньому; фонду фінансових ресурсів, призначених для подальшого інвестування та ін.), що мають різне цільове призначення.

Враховуючи особливості функціонування домашніх господарств, їх суспільну роль та значення у економічній системі держави, основною метою їх функціонування є можливість визначити достатнє формування та оптимальне використання фінансових ресурсів задля задоволення загальних для всіх членів домогосподарств цілей та завдань.

На рівень виконання членами домогосподарства визначеної вище цілі впливають декілька основних характеристик: кількість та вікова структура членів домогосподарства, рівень їхніх доходів, соціальний статус, менталітет, освітньо-кваліфікаційний рівень, розвиненість та структура потреб тощо. Інтегральна оцінка наведених показників формує комплексний показник благополуччя домогосподарства – його фінансовий статус.

У зв'язку з тим, що в ході життєвого циклу домогосподарства його фінансовий статус може змінюватися, нагальним для його членів є не тільки поточне фінансове планування бюджету, а й формування довгострокових фінансових планів з урахуванням можливих коливань доходів окремих членів домогосподарства (індивіда, родини), а отже і зміни рівня добробуту.

До фінансових відносин громадян відносяться їх грошові відносини зі всіма контрагентами [1]. Отже, планування потребують всі види фінансових відносин, в які вступає домогосподарство та окремі його члени в ході життєдіяльності, а саме фінансові відносини між:

- окремими членами всередині домогосподарства;
- між домогосподарством та бюджетами різних рівнів;
- між домогосподарствами та господарючими суб'єктами;
- між домогосподарствами та фінансово-кредитними установами тощо.

В умовах фінансової кризи та у посткризовий період функціонування фінансів домогосподарств відбувається у складних зовнішніх умовах. Основний вплив на фінансові відносини домашніх господарств становить інформаційна невизначеність про реальний стан справ в економіці країни, складність передбачувати розвиток макроекономічних процесів та виникнення можливих економічних ризиків тощо.

Нині фінансові відносини домогосподарств є досить складними та з розвитком ринкової економіки мають тенденцію до подальшого ускладнення, що у свою чергу підвищує актуальність планування, формування та використання його фінансових ресурсів.

Ступінь участі кожного члена домогосподарства у формуванні бюджету є індивідуальним та може обумовлюватися ступенем родинних зв'язків і рівнем окремих осіб у фінансуванні спільних витрат.

Вся складність побудови оптимальних фінансових взаємовідносин між членами домогосподарства обумовлюється тим, що дана сфера життєдіяльності суспільства є найменш врегульованою з боку держави. Члени домогосподарства, як правило на основі досягнення консенсусу, самостійно приймають спільне рішення про необхідність та спосіб формування грошових фондів, їх величину та цільове спрямування, про час їх використання [9].

Чітко врегульованими залишаються лише певні аспекти фінансових взаємовідносин

між членами домогосподарства, які, зокрема, закріплені нормами Сімейного кодексу України [7]:

- право одного із подружжя на утримання;
- право на утримання після розірвання шлюбу;
- право дружини на утримання під час вагітності та у разі проживання з нею дитини;
- право чоловіка на утримання у разі проживання з ним дитини;
- право на утримання того з подружжя, з ким проживає дитина-інвалід;
- право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою;
- взаємна участь дружини, чоловіка у витратах на лікування тощо.

Дослідження практики організації фінансових відносин між членами домогосподарства дало можливість зробити висновок про те, що при формуванні бюджетів домогосподарств слід враховувати особливості домашнього господарства, яке може бути представлено однією сім'єю, що самостійно визначає власну фінансову політику, джерела формування та напрямки використання бюджету. Отже, в даному випадку домогосподарство буде тотожним сім'ї та фінанси домогосподарства будуть фінансами сім'ї. В деяких випадках домогосподарство може бути представленим однією особою, а отже, персональні фінанси певного індивіда будуть тотожними фінансам домогосподарства.

Сума доходів, яку необхідно сформувавши для повного фінансування видатків домашнього господарства знаходиться в прямій залежності від потреб його членів, що можуть бути задоволені у вигляді матеріальних благ, а також сукупності послуг. Фінансові ресурси, що набулі окремими членами домогосподарства певний час можуть перебувати у власності окремого індивіда, але з часом витрачаються на задоволення потреб усіх членів домогосподарства.

При визначенні суми доходу домогосподарства слід враховувати доходи, отримані не тільки у грошовій формі, а й натуральній. Звісно, що доходи у натуральній формі не можуть стати інвестиційними ресурсами та спрямовуватися у розвиток національної економіки. Даний вид доходів заміщує грошові доходи, а таке вивільнення сприяє збільшенню грошових заощаджень, а отже й інвестиційних ресурсів у національній економіці.

Узгодження економічних інтересів усіх членів домашнього господарства є важливим завданням функціонування фінансів. Завдяки фінансам домогосподарства мають можливість перерозподіляти суму загального доходу між його членами, а також змінювати частку такого доходу, що припадає на кожного конкретного члена домогосподарства. Рішення щодо частки доходу, що припадає на кожного члена домогосподарства, санкціонуються всіма його членами та ухвалюються, як правило, колегіально шляхом досягнення консенсусу. Завдяки цьому забезпечується збалансований розвиток усіх сфер функціонування домогосподарства як єдиного цілого.

Таким чином, при формуванні загального бюджету домашнього господарства можуть виникати різноманітні форми фінансових взаємовідносин між усіма його членами [5].

Фінансові відносини домашніх господарств призводять до утворення двох основних фондів їхніх фінансових ресурсів:

- *фонду споживання* – призначається для задоволення поточних особистих потреб кожного члена домашнього господарства, а саме придбання харчових продуктів, оплата комунальних послуг, проїзд, придбання товарів промислового виробництва тощо;
- *фонду заощаджень* – призначається для утворення заощаджень для покриття значних фінансових витрат у майбутньому (оплата навчання, придбання автомобіля або житла, витрати на відпочинок тощо) та утворення капіталу домогосподарства для отримання прибутку у майбутньому.

В умовах кризи та у посткризовий період розподіл фінансових ресурсів між фондами домашніх господарств значно змінюється. Домогосподарства намагаються передусім фінансово забезпечити свої поточні потреби, а отже частка фінансових ресурсів, що направляються до фонду заощаджень скорочується. Таким чином, знижується й обсяг інвестиційних ресурсів.

До інших причин, які знижують рівень активних заощаджень населення, зокрема визначають його інвестиційну активність, можливо віднести [6]:

- зниження номінальних та реальних доходів населення;

- скорочення частки доходів, що спрямовуються на заощадження;
- психологічна схильність до пасивних форм заощаджень;
- підвищення вимог до доходності інвестиційних інструментів;
- скорочення термінів інвестиційних вкладень;
- достатньо низька фінансова грамотність населення;
- недостатня поінформованість про існуючі способи інвестування тощо.

При формуванні бюджету слід враховувати, що у кризових умовах домашні господарства намагаються у будь-який спосіб наростити обсяг доходів, що пов'язано з тим, що у кризовий період сума споживчих витрат зростає за умови збереження якісних характеристик споживання. З метою забезпечення зростання суми первинних доходів члени домогосподарств вживають заходів щодо диверсифікації джерел формування доходів, можуть залучати до зовнішніх економічних зв'язків усіх його членів, намагаються збільшити суму доходів із вже існуючих джерел його формування, а також розширити перелік джерел надходження фінансових ресурсів. Актуальним для домогосподарств країн, що перебувають у посткризовому періоді є формування доходів у натуральній формі.

До основних факторів, які нині мають сильний вплив на функціонування фінансів домогосподарств в Україні можливо віднести наступні:

- транзитивний характер економічних відносин в Україні, що підвищує роль доходів, отриманих членами домашніх господарств від підприємницької діяльності, фінансових операцій і нерухомості та супроводжується активними процесами появи прошарку фізичних осіб – власників капіталу, які повинні відігравати важливу роль у формуванні інвестиційного капіталу в нашій державі. Проте, нестабільність загальної політичної та макроекономічної ситуації призводить до відтоку вітчизняного приватного інвестиційного капіталу в країни зі стабільними економічними умовами. В Україні процес формування фондів фінансових ресурсів домашніх господарств знаходиться у сильній залежності від зовнішніх факторів, внаслідок значної залежності нашої економіки від результатів роботи експортно-орієнтованих галузей економіки, надходження інвестиційних ресурсів від іноземних інвесторів та кон'юнктури світового ринку енергетичних ресурсів;

- високий рівень доларизації національної економіки, що в свою чергу обумовлює високу питому вагу валюти у заощадженнях, доходах та витратах населення. Схильність населення до широкого використання в обігу іноземної валюти обумовлюється недовірою до економічної політики держави та тривалим періодом в історії нашої країни, протягом якого відбувалися значні інфляційні процеси. Крім того, доларизація пасивних заощаджень населення обумовлюється також нестабільністю грошових надходжень до фінансових фондів домогосподарств та інфляційними очікуваннями населення;

- значну роль у формуванні доходів домашніх господарств України все ще мають тіньові доходи, які отримані як у формі заробітної плати найманих працівників, так і у вигляді підприємницького прибутку. Причиною такої ситуації є недостатній рівень контролю з боку органів державної влади як за доходами домашніх господарств, так і за витратами їхніх членів. Тіньові доходи від оплати праці використовуються населенням передусім для фінансування поточних витрат домашніх господарств, а більший за розмірами тіньовий підприємницький прибуток легалізується за кордоном та складає інвестиційну основу для розвитку зарубіжних економік.

Висновки з даного дослідження. Підсумовуючи викладене, можна сформулювати висновок про те, що домашні господарства у фінансовій сфері виконують передусім функцію розпорядження фінансовими ресурсами, які їм фактично належать. Навіть на рівні домашніх господарств, сімей та окремих індивідів в умовах ринкової економіки приймаються важливі фінансові рішення. Таким чином, домашні господарства усе у більшій мірі набувають якостей господарюючого суб'єкта.

Фінанси домогосподарств відіграють важливу роль у суспільному відтворенні, що полягає у забезпеченні фінансовими ресурсами безперервності процесу відтворення робочої сили та створенні підвалин для інвестиційного розвитку національної економіки.

В умовах ринкової економіки члени домашніх господарств постійно ухвалюють рішення щодо управління їхніми фінансовими ресурсами, а саме: надходженням та використанням грошових коштів за обсягом та часом враховуючи при цьому різні варіанти їх використання та обираючи найбільш оптимальні варіанти на певному етапі життєвого циклу домашнього

господарства. Така діяльність домашніх господарств обумовлюється зокрема тим, що надходження та витрати фінансових ресурсів рознесені у часі, існує можливість виникнення ризиків низької ефективності витрачання коштів, а отже низької корисності від прийняття певних фінансових рішень.

Фінансові відносини домогосподарств з іншими макроекономічними суб'єктами в більшості випадків залишаються поза межами нормативно-правового регулювання, за допомогою якого держава могла б прямо впливати на фінансові процеси. Непрямими інструментами державного регулювання фінансових відносин домогосподарств залишаються методи бюджетно-податкового регулювання.

Література

1. Абрамова М.А. Финансы и кредит : учебное пособие / М.А. Абрамова, Л.С. Александрова. – М. : ИД «Юриспруденция», 2003. – 448 с.
2. Вітлінський В.В. Управління депозитним портфелем домогосподарства / В.В. Вітлінський, О.М. Гай // Фінанси України. – 2004. – № 10. – С. 131-140.
3. Глухов В.В. Сбережения и инвестиции домашних хозяйств / В.В. Глухов // Финансы и кредит. – 2008. – № 19. – С. 59-63.
4. Глухов В.В. Специфика финансов домашних хозяйств / В.В. Глухов // Финансовые исследования. – 2007. – № 14. – С. 83-86.
5. Глухов В.В. Личные финансы в финансовой системе России / В.В. Глухов. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 2002. – 154 с.
6. Мосесян М.А. Функции финансов домашних хозяйств в реализации сберегательной функции населения / М.А. Мосесян // Вектор науки ТГУ. – 2011. – № 2(16). – С. 305-308.
7. Сімейний кодекс України / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 21-22, ст.135.
8. Фінанси : підручник] / С.І. Юрій, Л.М. Алексеєнко, В.Г. Дем'янишин та ін. За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К. : Знання, 2012. – 687 с.
9. Финансы в вопросах и ответах : учебник / Под ред. В.В. Иванова, В.В. Ковалёва. – М. : Проспект, 2003. – 272 с.

References

1. Abramova, M.A. (2003), "Of finances and credit", tutorial, ID «Yurisprudentsiya», Moscow, 448 p.
2. Vitlinskii, V.V. and Hai, O.M. (2004), "Managing household deposit portfolio", Finance Ukraine. no. 10, pp. 131-140.
3. Glukhov, V.V. (2008), "Savings and investments of households", Finance and Credit, no. 19, pp. 59-63.
4. Glukhov, V.V. (2007), "Specificity of household finances", Financial Research, no. 14, pp. 83-86.
5. Glukhov, V.V. (2002), "Personal Finance in the financial system of Russia", Vladivostok: Izd-vo Dalnevostochnogo universiteta, 154 p.
6. Mosesian, M.A. (2011), "Function of household finances in the implementation of the saving function of population", Vektor nauki TGU, no. 2, pp. 305-308.
7. Family Code of Ukraine (2002), Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 21-22, st.135.
8. Yurii, S.I., Alekseyenko, L.M., Demianyshyn, V.H., etc. (2012), "Finance", tutorial, Znannya, Kyiv, Ukraine, 687 p.
9. Ivanov, V.V. and Kovalov, V.V. (2003), "Finance in questions and answers", tutorial, Prospekt, Moscow, 272 p.